

DIE ZWEITE HEIMAT, DEEL 9

DE EEUWIGE DOCHTER, FRAULEIN CERPHAL, 1965 ¹

1. Minder emotie , een knik in de verhaallijn

Vergeleken met aflevering 8 “Die Hochzeit” lopen de emoties in deel 9 niet zo hoog op. Er lijkt zich een verandering van stemming voor te doen, die zich volgens sommige recensenten voortzet in de volgende delen. Deze kijkers, waaronder de voormannen Ivan Mansley en Reinder Rustema, vinden deze afleveringen zeker de moeite waard: ze willen immers weten hoe het verder gaat met de diverse hoofdpersonen, hoe diverse plots en draden zich ontvouwen. Toch missen ze iets; het lijkt hen emotioneel minder te raken. De veronderstelling is wel geuit dat de delen 9-13 pas geschreven zijn, nadat de delen 1-8 waren opgenomen. Ook is gewezen op het feit dat er van cameraman werd gewisseld

Er zijn echter ook Reitz-fans die deze aflevering helemaal niet “vlak” vonden, omdat (met Hannelore Hoger in een glansrol) op subtiele wijze “het lijk in de kast” van de gegoede familie Cerphal wordt getoond. Aan de orde komt hoe Elisabeth Cerphal is gekomen tot haar rol van beschermvrouw van jong cultureel talent; waarom ze zonder werk toch geen zorgen heeft over geld, hoe ze aan het huis de Fuchsbau is gekomen.

Feit is wel dat de verhaallijn van DZH een knik maakt, misschien dat sommigen dat storend vinden. De aandacht wordt even afgeleid van de opgroeiende generatie van de jaren zestig . Het Duitse verleden komt weer in beeld, terwijl we misschien dachten dat met Heimat 1 voldoende behandeld te hebben. Na de heftige taferelen in deel 8 is enige emotionele terughoudendheid op zijn plaats. Met het huwelijksfeest van Hermann en Schnüsschen is in meerdere opzichten een periode afgesloten, terwijl de volgende fase in Hermann’s leven (zowel beroepsmatig als gezinsmatig) nog moet beginnen. De top hoofdpersonen van DZH, Hermann en Clarissa, komen in deze aflevering vrij weinig in beeld.

2. Het verhaal

Een samenvatting van het feitelijke verloop van het verhaal van de film geeft aktijfd houvast aan een bespreking. Normaal zorgt Ivan Mansley daar in zijn Engelstalige introductie voor. In dit geval had hij daar moeite mee, omdat hij de “story” van Fraulein Cerphal niet boeiend genoeg vond. De stelling dat zij 20 jaar van haar leven “gemist” zou hebben, komt hem niet plausibel voor. De manier waarop via het Cerphal-verhaal de duistere plekken in de Duitse geschiedenis in beeld worden gebracht noemt hij “overdreven schematisch”. Om die reden beperkt hij het verslaggedeelte tot een verklaring waar de titel van dit deel: “De eeuwige dochter” vandaan komt. Die is ontleend aan een uitspraak van Juan tijdens de scène, waarin hij met behulp van een spel kaarten het karakter en het verleden van mw. Cerphal beschrijft. Wanneer zij de ruitenvrouw oplegt, zegt hij: “U bent de eeuwige dochter”. Nadat hij heeft toegegeven dat zijn opmerking niet is ontleend aan de kaarten, maar aan observatie en vragen stellen, begint hij haar aan te spreken op haar opstelling in de oorlog: “U heeft altijd geweten dat uw joodse vriendin Edith Goldbaum is verraden door haar SS-vriend Gattinger. U stond er

¹ Deze toelichting is voor een belangrijk deel een vertaling van de engelstalige discussie, die werd gevoerd via de mailinglist van Reinder Rustema. Daarbinnen nam de introductie van Ivan Mansley de belangrijkste plaats in. Het is aangevuld met bijdragen van Raymond Scholz, Walter Foederer en Maarten Landzaat en geredigeerd door Gert Jan Jansen.

zelfs positief tegenover, omdat u zelf verliefd was op hem. U weet dus ook van wie uw huis, de Fuchsbau, is.” Dat gegeven was ons al gesuggereerd in de scènes met haar vader die weet dat zijn einde nadert. Het huis is van de familie Goldbaum, maar het bewijs daarvoor moet zij van hem verscheuren. Elisabeth erft de rest van het familievermogen echter op voorwaarde dat zij eindelijk haar (of een) studie afmaakt. Aan het eind van de film blijkt zij zich daaraan alsnog te kunnen onttrekken door de Fuchsbau te verkopen aan een projectontwikkelaar die 150 appartementen op die plek wil doen verrijzen. Op 23 augustus 1965 is zij (ook langs die weg) een rijke 50-jarige vrouw, die alle reizen kan maken die ze wil.

3. De geschiedenis van de familie Cerphal

Voor een goed begrip van een aantal ontwikkelingen (ook in volgende afleveringen, wanneer Esther Goldbaum op het toneel komt) is het goed om iets meer over de geschiedenis van de familie Cerphal te vermelden. In het dikke boek Heimat-trilogie geeft Hannelore Hoger aan hoe zij het begrepen heeft.

Elisabeth Cerphal is in 1915 geboren als jongste kind van de uitgever Friedrich Cerphal. Vader Cerphal is een patriarchaal ondernemer met grote culturele belangstelling. De schrijvers in zijn fonds vereren hem (zoals dat ook van Suhrkamp of Rowolt werd gezegd). Elisabeth en broers Peter en Arno groeien op in een huis in stadsdeel Bogenhausen, waar mensen als Feuchtwanger en Brecht in en uit liepen. Ze werden feitelijk opgevoed door Frau Ries. De broers werden voorbereid op een functie in het bedrijf; de dochter hoefde eigenlijk niets te doen.

In 1927 worden Cerphal en de joodse uitgever Goldbaum compagnons. Dochter Edith Goldbaum wordt de vriendin van Elisabeth en ze komt vaak in hun huis aan de Fuchsstrasse, de latere Fuchsbau. Na het begin van de jodenvervolging wijkt Goldbaum via Zwitserland uit naar de VS. Het huis wordt om niet overgeschreven op naam van de familie Cerphal, met de afspraak dat dit zal worden teruggedraaid als de nazi's weg zijn. Dochter Edith denkt dat zij geen gevaar loopt, omdat zij bevriend is met SS-officier Gattinger². Zij krijgen ook een dochttertje: Esther. Edith wordt echter verraden en afgevoerd naar Dachau, het concentratiekamp 20 km ten noorden van München. Zij overlijdt in 1943. De familie Cerphal slaagt er wel in het dochttertje in Zwitserland onder te brengen.

Na de oorlog weet Cerphal de uitgeverij tot grote bloei te brengen. Het blijft echter geen familiebedrijf, omdat beide zoons geen opvolger worden. Peter komt om in 1940 bij de inval in Frankrijk. Arno wil niets meer met de familie te maken hebben, nadat zijn vader voorkomt dat hij trouwt met Liselotte Sauter, dochter van een melkhandelaar, die later omkomt bij een bombardement. Zij hebben echter een dochttertje Evelyne dat overleeft. Zij wordt ondergebracht bij een kennis uit Neuburg, waarmee Arno later trouwt. Aan het begin van DZH deel 3 (Eifersucht und Stolz) hebben we kennis gemaakt met Evelyne, nadat haar vader Arno was overleden en haar onthuld was, dat haar moeder haar echte moeder niet was. Elisabeth trekt na de oorlog met haar vader in de Fuchsbau, gaat met de Franse slag van alles studeren en zoekt contact met jonge interessante mensen. Nadat vader Cerphal in een rusthuis is getrokken, wordt de terraskamer de intellectuele huiskamer van Schwabing.

² In de “biografie”, opgetekend uit Hannelore Hoger’s mond, staat niet dat Gattinger de bedoelde SS-officier was, maar gezien ook de uitlatingen van Juan, lijkt dat toch wel bedoeld.

4. Capita selecta van verbanden /verwijzingen in deze aflevering

4.1. De linkerhand

1. Juan vraagt Elisabeth Cerphal om de speelkaarten om te draaien met haar linkerhand.
2. Haar stervende vader moet alles doen met zijn linkerhand, omdat zijn rechterhand verlamd is. Je ziet hem moeizaam zijn laatste wil en testament schrijven, terwijl de camera zich richt op de nutteloos geworden rechterhand met zijn opgezette aderen.
3. Alleen met de linkerhand – en volgens zeggen briljant- speelt Volker Ravel's Pianoconcert in D- groot.

4.2. Paraplu

Wanneer Hermann het conservatorium verlaat, regent het behoorlijk. Hij gebruikt zijn diploma als een geïmproviseerde paraplu.

In de eerstvolgende scène zien we Fraulein Cerphal op weg naar Uitgeverij Cerphal met een paraplu die ze niet dicht kan krijgen en die ze daarom maar achter laat bij een brug.

Waarschijnlijk is Reitz hier alleen maar aan het spelen met beelden. Het heeft verdere geen betekenis.

4.3. Juan

Alex treft Juan aan in de Fuchsbau, terwijl hij bezig is met origami. Hij roept uit: “Filosofisch geredeneerd ben je bezig om gek te worden, Juan.” Juan krijgt in dit deel het vermogen om min of meer onzichtbaar te worden; terwijl ook zijn obsessieve karaktertrekken boven komen. Hij wil Hermann een bezoek brengen, ziet dat hij bezig is de baby in bad te doen en verdwijnt. Hermann ziet slechts een schaduw in het trappenhuis. We zien Juan in de foyer van het theater waar Volker speelt. Als hij de deur naar de zaal op een kier zet, is hij getuige van de triomf van Volker. Toch loopt hij weg. Juan gaat later naar het restaurant, waar Volker en Clarissa met champagne het succes vieren dat Volker had met zijn concert. Moeder Lichtblau ziet hem in een flits door het raam, maar even later is hij verdwenen. Juan is de eeuwige outsider; de “Einzelgänger”. Opvallend genoeg begint en eindigt de aflevering met beelden van Juan die in de tuin van de Fuchsbau (op de plaats waar bij het huwelijk de muzieksleutel lag) bezig is een mozaïek te leggen van een Aztekengod. Hij draagt op zijn hoofd een van krantenpapier gevouwen bootje. Hij weet dat de villa zal worden afgebroken, maar hij wil zijn werk afmaken. Hij heeft iets pathetisch over zich. Hij proeft zijn eigen falen en zijn eenzaamheid.

4.4. Hermann

Herman heeft zich teruggetrokken in huiselijke kring, maar beklagt zich er wel over dat niemand hem ooit meer bezoekt. Het lijkt wel of Reitz de situatie benadrukt door het appartement een speciaal soort raam te geven, waardoor het op een gevangenis lijkt. De winst van de eigen woning, waardoor hij –anders dan in de Fuchsbau- ‘s nachts rustig door kan studeren, blijkt maar betrekkelijk, want ze hebben een van hun twee kamers moeten verhuuren en baby Lulu heeft haar eigen ritme. De kijker voelt dat de verhouding tussen Hermann en Schnüsschen niet optimaal is. Maar liefst drie keer vraagt ze zich hardop af of zij en de baby Hermann niet in de weg zitten., zonder dat hij reageert. Aan de andere kant blijkt Hermann zich goed te kunnen vinden in de vaderrol. Als echtgenoot is hij wat minder overtuigend: “Maak je geen zorgen; ik ben trots op je” is geen heftige liefdesbetuiging. Dat Schnüsschen nog steeds lichamelijke aantrekkingskracht op hem kan uitoefenen, staat echter buiten kijf.

4.5. Clarissa.

Wat gebeurt in deze aflevering met Clarissa? Ze keert terug van een reis naar Amerika, waar ze een concours gewonnen heeft en een plaatopname heeft gemaakt, hetgeen weer geleid heeft tot uitnodigingen voor optredens in Boston en San Francisco (zoals ze haar moeder corrigeert). Haar hysterische aanval, nadat ze ontdekt heeft dat haar cello flink beschadigd is bij het bagagevervoer, is aangrijpend. De cello "wachtte 200 jaar op mij.". Ze toont haar nog steeds gekwelde ziel. De openlijke hypocrisie van haar moeder is amusant. Volker, de "tweelingvader" van haar nooit geboren kleinkind, mag zij dan een "Sittenstrolch" (zedendelinquent) genoemd hebben, hij is nu een beroemd pianist en zoiets "verandert je gevoelens, aldus Frau Lichtblau. Volker mag blijven logeren en – net als Juan in deel 2 van DZH- wordt die status verleend door het uitreiken van een tandenborstel. Volker en Clarissa worden door Reitz neergezet als een zeer aantrekkelijk koppel en je vraagt je af of ze wellicht toch gelukkig zal worden in deze verbintenis. Ook Dr. Kirchmayer's liefde voor Clarissa komt even aan de oppervlakte zonder dat die volstrekt wordt afgewezen. Op zijn opmerking dat ze in Amerika nog mooier is geworden, volgt wel de reactie dat hij zich beter geen illusies kan maken, maar als hij daarna met een stel kostbare oorbellen op de proppen komt, wijst ze die niet van de hand; ze neemt ze met een liefdevolle glimlach aan. Ze houdt de oude man dus aan het lijntje.

4.6. Drie bezoeken aan de uitgeverij.

Fraulein Cerphal bezoekt drie keer de uitgeverij van haar vader, teneinde (in zijn opdracht) onder andere een bruine enveloppe uit de kluis te halen, waartoe ook de huidige directie van de NV niet bevoegd is. Haar eerste bezoek vond midden in de nacht plaats, toen zij erin slaagde (hoewel in bezit van de unieke sleutels) het alarm in werking te stellen en ze werd gearresteerd.³ Die enveloppe roept enige spanning op. Wat zal er in zitten? Wat zal ze ontdekken? Bij haar tweede bezoek wordt ze behandeld als een hooggeëerde gast. Er blijkt een contract te bestaan, dat aan vader Cerphal (die officieel geen functie meer heeft in het bedrijf) en haar familieleden de exclusieve toegang garandeert tot zijn bureauvertrekken. De huidige Raad van Bestuur is daarover wel verbaasd, maar conform de Duitse discipline hebben ze zich nooit toegang tot de vertrekken laten verschaffen. Er zijn een paar aardige scenes, waaruit blijkt hoe enorm nieuwsgierig ze zijn naar de inrichting en de geheimen van de vertrekken, zonder dat te willen toegeven. Elisabeth slaat een fotoalbum open, waarin haar vader te zien is in nazi-uniform. Ze slaat snel om., want het gaat om geheimen die zijn opgesloten in de Duitse historie. Daarom is het een heilig kantoor.. Door de hele episode heen is sprake van geblokkeerde toegangen, van moedersleutels, van sleutels die in de modder vallen, geforceerde entrees en dergelijke. Het verleden kan Elisabeth Cerphal echter niet helpen. Ze smeekt haar vader: "Zeg toch iets", waarna de camera een shot maakt van haar vader's lege stoel.

Bij haar derde bezoek aan het bedrijf (evenals het eerste 's nachts) vind ze haar vaders pistool uit de oorlog, gewikkeld in een doek. Per ongeluk haalt ze de trekker over. Als er iemand in de stoel had gezeten, was die dood geweest. De camera zoomt in op het kogelgat. Heeft zij

³ Raymond Scholl wijst in dit kader op een detail dat alleen Germanisten zal zijn opgevallen. Zowel de politiemensen als de huidige directie van de NV spreken in de ogen van de familie het woord Cerphal verkeerd uit. Zij leggen namelijk de klemtoon op de laatste lettergreep in plaats van op de eerste. Je hoort dan het woord "Zerfall" (verval) en Elisabeth blijft dat corrigeren tot ze het goed zeggen.

symbolisch haar vader gedood?! We krijgen de exacte tijd van dit voorval te weten dankzij de beveiligingsman die door de knal is gealarmeerd. Hij zegt desgevraagd dat het half één in de nacht is. Dit detail is van belang, omdat later in de nacht Frau Ries thuis komt in de Fuchsbau en meldt dat haar vader (in aanwezigheid van o.a. Frau Ries, terwijl Fraulein Cerphal niet gewaarschuwd was) om vijf voor half één gestorven is. Nagenoeg op het moment dat zij met het pistool schoot. Elisabeth Cerphal lijkt zich de symbolische betekenis hiervan te realiseren. Let op haar gezicht!

4.7. De studenten zitten weer in de Fuchsbau

Op dat moment zit Villa Fuchsbau vol met linksgeoriënteerde protesterende studenten. Op die manier komen de bekende studenten toch weer allemaal in beeld. Ze zijn –onder leiding van Helga- binnengedrongen omdat zij op andere plaatsen waarschijnlijk worden afgeluisterd door de autoriteiten, waartegen zij zich verzetten. Het is de voorbode van de –nogal karikaturale weergave van de anti-autoritaire SDS-beweging van de jaren zestig, die in de volgende afleveringen wellicht tot enige ergernis bij de kijker kan leiden. Het begin van de studentenrevolte wordt in mei 1965 gesitueerd⁴ Helga's optreden wordt afgezet tegen dat van Alex die iets eerder aankwam, maar eerst een filosofische redenering opzet, voordat hij het afgesloten hek over gaat. Helga is nog steeds bezig om Stefan te kwellen; dit keer door te verklaren dat ze zwanger is, maar niet van hem. Olga spreekt over dromen die haar benauwen en over angsten van vrouwen. Renate heeft haar faalangst overwonnen en zingt (in haar eigen bar) zonder gêne niet direct smaakvolle liederen.

4.8. Vijf losse punten

1. Vlak nadat het schilderij van Elisabeth Cerphal's grootmoeder op de parkeerplaats van het luxe verpleeghuis is uitgepakt, is er even een shot van een bootje op een meer bij ondergaande zon. Er wordt geen verklaring gegeven. Heeft het iets met het schilderij te maken? Of duidt het op een bepaalde gebeurtenis in de toekomst, zoals de dood van Reinhardt. Of is het slechts een korte illustratie –zonder verdere betekenis- van het parkachtige landschap, waarin het verpleeghuis is gesitueerd?
2. Elisabeth Cerphal vertelt haar vader op zijn sterfbed dat Evelyne (zijn kleindochter, haar nichtje en de geliefde van Ansgar) in de Opera van Parijs zal zingen. Vader Cerphal lijkt dat –met instemming- te begrijpen. Op grond van het beeldmateriaal in de voorafgaande films is niet duidelijk hoe de relatie tussen opa en kleindochter was. Uit nevenmateriaal (de eerder genoemde schets van Hannelore Hoger) komt naar voren dat Vader Cerphal de verhouding van zoon Arno waaruit Evelyne werd geboren, grondig heeft tegen gewerkt. Pas na de dood van Arno neemt Evelyne contact op met haar Cerphal-familie. Zou deze vermelding van Evelyne wellicht een restant zijn van een oud script dat verder niet werd uitgevoerd? Is dit de laatste keer dat Evelyne überhaupt wordt vermeld in DZH?
3. Vader Cerphal wil uitdrukkelijk dat het landschapsschilderij, waar hij jaren tegenaan gekeken heeft, wordt vervangen door het schilderij van zijn moeder, dat nog in zijn kantoor hing. Hij zegt dat hij uitgekeken is op het landschap. Het gaat om een schilderij in de stijl van de "Blaue Reiter". Het toont een abstract landschap en een deel daarvan, een heuvel met wat bomen, heeft enige gelijkenis met een doodshoofd. Vader Cerphal wordt opeens doodsbang als hij er naar kijkt. Hij schreeuwt en trekt het laken over zijn hoofd.

⁴ Zie bv. "Die verspielte Revolution" van Uwe Wiesel, Blessing Verlag

Werd hij herinnerd aan de zijn eigen sterfelijkheid? Raakt hij opeens geschokt door de absolute van de dood?

4. Wanneer Volker en Clarissa naar de winkel gaan, waar Clarissa's cello wordt gerepareerd, vraagt hij haar iets over een foto op haar oude studentenkamer. Het gaat om de poster van Man Ray die de rug van een vrouw toont, dat de gedaante van een cello aanneemt door de uitsparing van de f-gaten.
5. De dialoog tussen de hoogleraar geologie en Elisabeth op de universiteit lijkt ingewikkeld. Zij vraagt of hij haar aanmoedigt om door te gaan met studeren en hij antwoordt: ja en nee. Hieronder worden de letterlijke teksten weergegeven.

Auf Deutsch::	In English:
Fraulein Cerphal: "Sie machen mir Mut, ja?"	Fraulein Cerphal: "You encourage me, do you?"
Professor: "Eigentlich nicht."	Professor: "Not really."
Fraulein Cerphal: "Nein?"	Fraulein Cerphal: "No?"
Professor: "Eigentlich ja, das heisst nein."	Professor: "Actually yes, that means no."

Zijn antwoord "Actually yes" slaat terug op haar vraag "No?" Zijn daaropvolgende "no" slaat terug op haar eerdere vraag of hij haar aanmoedigt. Taalkundig is het zuiver .

Gert Jan Jansen / 050725